

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Tanulmány

KOVAI MELINDA

GYERMEKPSZICHOLÓGIA MAGYARORSZÁGON 1945–1970

AVAGY HOVÁ LETT A PSZICHOLÓGIÁBÓL A TÁRSADALOM? *

Előzmények: a gyerekkor pszichologizálása

Az, amit ma pszichológiának nevezünk, csupán a XX. század második harmadában kezdte felölteni mai formáját (mint intézményileg megszervezett nemzetközi akadémiai és terápiás diskurzus, tudományos-terápiás mező). A pszichológiai szaktudás nem egyetemi vagy akadémiai központokból kezdett terjedni, éppen ellenkezőleg. A XIX. század utolsó harmadában jöttek létre különféle, egymáshoz közvetlenül nem, de a korabeli kapitalista társadalmak jelenségeihez, intézményeihez erősen kötődő gyakorlatok, amelyek az emberi viselkedés tudományos, szakértői tanulmányozására, befolyásolására irányultak. Ezek a sporadikusan kialakuló és terjedő technikák, Nikolas Rose kifejezésével a *pszicho-tudományok*, a XX. század folyamán egyre nagyobb szerephez jutottak a nyugati szubjektum Foucault-i értelemben vett *kormányzásában*, azaz olyan gazdasági, politikai, morális stratégiákhoz kapcsolódnak, amelyek képesek megváltoztatni azt, ahogyan a jelenségek értelmezhetők, az intézmények belső világától az „önmagaság” azaz az individuum megformálásának technikaiig (vö: Foucault, 1998, 1999; Hacking, 1995, 1999; Miller és Rose, 1988, 2008; Rose, 1990, 1996a, 1996b; Cushman, 1995).

A nyugati társadalmak fenti értelemben vett „pszichologizálódásának” legfontosabb terepe (a hadsereg és a munka világa mellett) a *gyerekkor* volt. A XIX. század végén és az új század elején a népesség kormányzására irányuló közegészségügyi, államigazgatási, kriminológiai elképzelésekben a társadalom elégtelen működésének képzete összekapcsolódott a helytelen gyereknevelés képzetével. A gyerekkor körüli pszichológiai szakértelem kialakulása tehát alapvetően a társadalom problémáinak orvoslására irányult.

A gyermek körüli pszichológiai szakértelem Magyarországon is a XX. század elején kezd terjedni és intézményesülni az akkoriban megjelenő állami gyermekvédelem, a szegény sorsú gyerekek és anyák megsegítésére irányuló filantróp-kezdemenyezések, és a közoktatási-pedagógiai reformokat szorgalmazó *gyermektanulmányi mozgalom*^[1] körül.

A századforduló rendészeti és társadalompolitikai diskurzusában új, veszélyes, azonnal szabályozást igénylő „elem” jelenik meg: a fiatakorú bűnöző, az elhagyott gyerek, és a kettő között, korabeli kifejezéssel, az „*erkölcsileg züllött*” gyerek. Ezeknek a gyerekeknek szülei, ha egyáltalán vannak, szakképzetlen városi munkások, vagy rosszabb esetben földönfutók, lumpenproletárok, olyanok, akik maguk is potenciális veszélyforrásként mutatkoznak az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

állam és intézményei nézőpontjából. Azonban ugyanekkor, a század első évtizedében felbukkan egy „másik” gyerek is, nem a rendészeti, hanem a pedagógiai diskurzusban: a képességeit bontogató, értelmét, érzelmeit próbálgató, fejlődő személyiség. Ez a gyerek olyan iskolában tanul, ahol nem veszik figyelembe életkorára jellemző érzelmi és intellektuális igényeit, és olyan középosztálybeli családban nevelkedik, ahol a szülők maguk is szívesen biztosítanának számára „valódi gyerekkort” a modern tudományos ismeretek birtokában.

A (potenciális) fiatalokú bűnözőt és a (potenciális) autonóm, demokratikus együttélésre, önkiteljesedésre képes személyiséget ugyanazokkal az eszközökkel kezdik tanulmányozni: megfigyelik közösségi életét, játékát, rajzait; tesztekkel felméri képességeit, intelligenciáját, megvizsgálják alkatát, fiziológiáját stb. A gyerekekkel együtt a pszichológia és az (orvos)tudományos tevékenység hatókörébe kerül a család és az iskola is, mint a nevelésbe való orvosi/pszichológiai beavatkozás és az ezzel kapcsolatos társadalmi reformmozgalmak új terepe.

A pszichológia és a gyerektanulmányozás első világháború előtti megindult és a Tanácsköztársaság bukásával megtorpanó intézményesülési folyamatai az 1920-as évek közepétől folytatódnak. A Klebelsberg-i neonacionalista kultúrpolitika és a közelmúlt politikai-társadalmi megrázkódtatásainak következményeit orvosolni szándékozó állami szociálpolitika a pszichológiában a hatékony professzionális beavatkozás lehetőségét látta. Ennek jegyében az állam a korábnál nagyobb szerepet vállalt a pszichológiai szaktudást alkalmazó pályaválasztási tanácsadók, gyógypedagógiai intézmények, a gyermek viselkedése körüli pszichológiai szakértelem (nevelési tanácsadás, pszichoterápia, pályaválasztási tanácsadás, kutatómunka) intézményi fejlesztésében[2]. A konszolidálódó politikai viszonyokon túl a pszichológia iránti állami érdeklődés a filantróp, egyesületi, mozgalmi keretek között egyre népszerűbbé és kiterjedtebbé váló lélektani szaktudásnak is köszönhető. A korszakban már számos karitatív kezdeményezés, egyesület biztosít pszichológiai és pedagógiai szakértelmet a pszichoterápia, a nevelési- és pályaválasztási tanácsadás területén, elsősorban a gyerektanulmányozás és pszichoanalízis különféle irányzatainak intézményeihez kapcsolódva.

A gyerekkor körüli pszichológiai szakértelem szerves része volt a két háború közötti időszak társadalmi problémák megoldására, feltárására irányuló, a falukutató mozgalomtól a közegészségügyi, mentálhigiénés elképzelésekig terjedő értelmiségi reformkonszenzusának. Noha erős túlzás lenne azt állítani, hogy a Horthy-korszak idején a pszichológia meghatározó szerepet töltött volna be a közintézmények világában vagy az egyének önértelmezésben, a háború utáni fejlemények lényeges előzménye, hogy a pszichológiával foglalkozó szakemberek e reformkonszenzus jegyében igen ambiciózus szerepet szántak a pszichológiának. A korabeli eugenikai, mentálhigiénés, reformpedagógiai elképzelések közös alapvetése volt, hogy a társadalmi problémák egyúttal pszichológiai problémák és viszont. A pszichológiai szakértelem ideális körülmények között (például megfelelő állami támogatás és intervenció esetén) alkalmas a *népesség* „minőségének” javítására, így a társadalmi problémák (szegénység, bűnözés, prostitúció, alkoholizmus, politikai „devianciák” stb.) hatékony kezelésére is (lásd például: Lechner, 1919; Nyírő, 1939; Oláh, 1923; Szondi, 1939).[3]

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

A koalíciós korszak: „pszicho-boom” a közoktatásban

A pszicho-tudományok 1945 utáni rövid magyarországi konjunktúrája egyszerre kapcsolódik az akkor már nemzetközivé váló nyugati pszichológiai diskurzushoz, és – sajátos módon – a még nem sztálinista magyar kommunista párt közpolitikai elképzeléseihez.

A gyerekkor körüli tudományos szakértelem intézményesülése a második világháború végét követően Európa-szerte óriási konjunktúrának indul. Ennek több oka van. Egyrészt a háború utáni újrakezdés eufóriájában az élhetőbb társadalmi viszonyok, így a békés jövő egyik garanciája az új, felnövekvő nemzedék lett. A pszichológiai diskurzus, amely a társadalmi problémákat a helytelen gyereknevelés képzetével kapcsolta össze a háború előtt is, 1945 után a fasizmus miatt kompromittált eugenikától megszabadulva és az új generáció felnevelésébe vetett közbizalomtól inspirálva állami szakpolitikai beavatkozások és az újonnan alakuló nemzetközi szervezetek (UNICEF, WHO) szakértői bázisa lett. Másrészt a pszicho-tudományok a háború alatt, különösen a győztes angolszász államokban (Nagy Britannia, USA) a *humán erőforrásként* „felfedezett” személyközi viszonyok befolyásolásának, hatékonyabb menedzselésének legfontosabb szakértői technológiái lettek. A hadseregben és a hátszágban folytatott, közpénzből finanszírozott pszichológiai kutatások már a háború alatt megteremtettek egy angolszász központú, integrált és formálisan is intézményesült nemzetközi tudományos nyilvánosságot. Ezek a folyamatok a háború után felgyorsultak, a század közepére létrejön a mai formájában ismert, Nyugat-központú nemzetközi tudományos-terápiás mező.

A pszichológiai szakértelem Magyarországon elsősorban a közoktatás és a társadalmi struktúra átalakításának nagy projektjében indul erős konjunktúrának. A harmincas évek állandó közéleti témája volt a nagy létszámú szegényparasztság kilátástalan helyzete, az iskolai mobilitás lehetetlensége, és az ebből adódó súlyos társadalmi feszültségek. A nyolc osztályos népiskola terve elsőként a Tanácsköztársaság alatt fogalmazódott meg, majd a harmincas években konzervatív politikusok részéről is felmerült, 1940-ben törvényileg elrendelik a nyolc osztályos népiskola bevezetését, de a reformok átfogó megvalósítására a háború miatt nem volt lehetőség (részletesen Pukánszky és Németh, 1996). 1945 után viszont minden feltétel adott volt: széleskörű társadalmi és politikai támogatottsággal *bevezetik a nyolc osztályos egységes és kötelező általános iskolát*, tandíjmentessé teszik a közép- és felsőfokú oktatást, és a rendszer felsőbb szintjeit összeillesztik az alsóval (általános iskola – középiskola – felsőoktatás), biztosítva a folyamatos előrejutást.

A sztálini politikai struktúra adaptációjáig minden feltétel adott volt ahhoz is, hogy a gyermeklélektan – de általában a pszichológia más alkalmazott területei – Magyarországon addig soha nem tapasztalt, hirtelen fejlődésnek induljanak. Az oktatáspolitikai irányítása a koalíciós időkben a Kommunista Párt fontos stratégiai céljai közé tartozott, ezért egyrészt nagy erőforrásokkal támogatta és kezdeményezte a reformokkal összefüggő tudományos szakértői háttérintézmények létesítését, másrészt – különösen a pártegyesítést követően – törekedett arra, hogy a döntéshozó intézményi posztok és a kutatóintézetek a saját irányítása alá kerüljenek. A gyermek és a fejlődés-lélektan bővületében élő, felemelkedőben lévő nemzetközi pszichológiai diskurzus progresszív és praktikus szakértelemnek bizonyult a

magyar közoktatási reformok kidolgozásában is. A két háború között Szondi Lipót, Schnell János, vagy valamelyik filantróp egyesület lelkes önkénteseként dolgozó, kis létszámú, de a társadalmi reformok, a pszichológia és a modern pedagógiai elképzelések iránt mélyen elkötelezett fiatal szakember generáció számára úgy tűnt, eljött az idő, hogy álmai valóra váljanak.[4] Közülük többen (például Mérei Ferenc, Kun Miklós, Binét Ágnes) a háború előtt és alatt is az illegális kommunista mozgalom aktivistái voltak, de a források alapján a pszichotudományok körüli (többnyire városi és zsidó származású) értelmiségi közeg általában vonzódott a baloldali eszmékhez.

A két háború közötti elszigetelt kis kutató és terápiás intézetek 1945 után nagy állami intézményekké, az egykori lelkes (és életben maradt) önkéntesek pedig pszichológusként fizetett közalkalmazottakká váltak.

A két háború közötti gyermektanulmányozás egyik fontos eredménye és utóhatása volt maga a mozgalmi jelleg. A korabeli pszichológia sajátos helyzetét is jelzi az a tény, hogy az oktatási reformok és az alkalmazható gyermek-lélektani szaktudás iránti igény nem csupán a fővárosban intézményi pozícióba került új pszichológusok és pedagógusok részéről fogalmazódik meg, hanem vidéki tanítók, tanárok körében is, méghozzá (a népi kollégiumokhoz hasonlóan) alulról induló kezdeményezésként. Országszerte alakultak spontán kezdeményezésre pszichológiai laboratóriumok, szülőknek szervezett tanfolyamok, pályaválasztási tanácsadó állomások – ezek munkatársai többnyire ingyen, lelkesedésből, pedagógusi állásuk mellett dolgoztak. Az alulról szerveződő pedagógus mozgalom, a pszichológia iránti régi és új keletű fogékonyság és a Minisztérium közoktatást érintő tervei szerencsésen találkoztak. A vidéki kezdeményezésekből az állami gyermeklélektani állomások hálózata lett, a budapesti Állami Gyermeklélektani Intézet látta el a szakmai tanácsadás, felügyelet és a koordináció feladatát (Barra, 1947; Baranyai et al, 1947; Schnell, 1968; Beszélgetés Molnár Imrével: Neményi, 1978).

Az Állami Gyermeklélektani Intézet tanácsadó és terápiás tevékenysége mellett a vidéki hálózaton keresztül szakpolitikai megrendelésre országos kutatásokat végzett az iskolareform előkészítéséhez. A kutatások, de a források szerint a nevelési tanácsadás és az állomások egyéb szolgáltatásai (képeségmérések, napközi, szülők körében végzett ismeretterjesztés) is a közoktatási reform koncepcióihoz illeszkedtek, amelynek alapvető célja a tömeges méretű társadalmi mobilitás elősegítése volt (Barra, 1947; Baranyai et al, 1947; Schnell, 1968; Beszélgetés Molnár Imrével: Neményi, 1978). A korabeli pszichológiai kutatóintézetekben a gyermeki gondolkodásra, világnézetre irányuló vizsgálatok egy olyan pedagógia kidolgozását szolgálták, amely illeszkedik a gyermek kognitív és érzelmi fejlődési igényeihez, és ezen keresztül osztályhelyzetéhez is. A korszak pszichológiájának egyik kulcskérdése, hogyan válik valóban alkalmassá az iskola arra, hogy a nagy társadalmi mobilitási folyamatok legfontosabb eszköze legyen, azaz hogyan szolgálja a munkás- és paraszti származású gyerekek speciális, a középosztálytól eltérő igényeit. Az iskolai tudás, pedagógia, tanterv, illetve az iskola szelekciós mechanizmusai (értékelés, továbbtanulás) pszichológiai problémákként fogalmazódtak meg. A pszichológiai kutatások és rájuk alapozott pedagógiai javaslatok alaphipotézise volt, hogy az akkori, megreformálandó oktatási rendszer a középosztály (korabeli kifejezéssel a *burzsoázia*) érdekeit szolgálja, az iskolai tudás és pedagógiai gyakorlat a középosztály gyermekeinek világképéhez illeszkedik, és azt teszi

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

normatívává, így az „akinek van, annak adatik” elve alapján újra is termeli a társadalmi egyenlőtlenségeket. A korabeli közoktatás-politika kétféle módon próbálta elérni, hogy az iskola az (addig) alávetett osztályok számára is a felemelkedés eszköze legyen: egyrészt a kötelező nyolc osztályos általános iskola bevezetésével és a tankötelezettség idejének meghosszabbításával teljes körűvé tette a közoktatást és késleltette a szelekció (a továbbtanulás) szakaszát, másrészt az iskolai tantervet és pedagógiai gyakorlatot tartalmilag igyekezett a munkás- és paraszti származású gyerekek otthonról hozott tapasztalataihoz igazítani. A koalíciós és majd a sztálini időszak közoktatás-politikája tehát *osztálypolitika* volt, a pszichológia, amelynek funkciója volt, hogy a „szaktudományok szigorával ellenőrizze a pedagógiai ideológiai feltevéseit” (Mérei 1971: 53), közvetlenül a társadalmi struktúra átalakításához szolgáltatott szaktudást.

A források alapján a korabeli pszichológusok, de az oktatáspolitikai közvetlen döntéshozói sem voltak tisztában azzal a ténnyel, hogy a közoktatásban alkalmazott pszichológiai szaktudást (*pedológia* néven) a Szovjetunióban 1936-tól párthatározatban diszkreditálták, és teljes intézményrendszerét felszámolták[5]. A fordulat évében, 1948-ban a kommunista párt a közoktatás irányításában (is) átvette a hatalmat. 1948 nyarán államosították az egyházi és magániskolákat, októberben megszüntették a koalíciós oktatásirányítás szakértői háttérintézményét, az *Országos Köznevelési Tanácsot*[6], helyette létrejön a közvetlen pártirányítás alá tartozó *Országos Neveléstudományi Intézet* (ONI) a párt első számú pedagógus-pszichológusa, Mérei Ferenc vezetésével. Az ONI gyakorlatilag teljhatalmat kapott a közoktatás-politika tudományos, szakértői bázisának kidolgozásában. Ez a gesztus azonban világosan utal arra is, hogy 1948 őszén a kommunista pártvezetés még alapvetően *pszichológiai* tudásra alapozza a közoktatás-politika szakmai koncepcióját.

A pszichológiát a társadalmi egyenlőtlenségek közpolitikaként megfogalmazott problémája tette hatékony és releváns szakértelemmé a koalíciós időkben, majd a fordulat évei során ugyanez a közpolitikai probléma számolta fel. A szakmai-ideológiai vádak – szovjet mintára – a társadalmi egyenlőtlenségek problémája kapcsán fogalmazódtak meg, először a pszichoanalízis ellen (Pálóczi-Horváth, 1948; Tariska, 1948a, 1948b, 1948c), majd a pedagógiában alkalmazott fejlődés-lélektani koncepciók bizonyos irányzataival kapcsolatban (például: Mérei, 1949a, 1949b, 1949c, 1949d; Binét, 1949). A vádak az egyenlősítő közoktatás-politika kudarcának okait keresik: ha a közoktatás mindenki számára hozzáférhető, miért teljesítenek rosszabbul a munkás és paraszti származású tanulók a képességmérő teszteken, mi okozza tömeges lemorzsolódásukat az oktatási rendszer felsőbb szintjeiről? Az ONI igazgatója és munkatársai szerint a jelenség magyarázata a „*pszichologizmus*ként” leleplezett reakció, burzsoá pedagógiai koncepciókban rejlik, amelyek magukat „reformpedagógiáknak” álcázva az egykori uralkodó osztály kulturális miliójéhez és ideológiájához igazítják a tanterveket és a neveléslélektant. A pedagógia területén folytatott ideológiai harcnak a *pszichologizmus* ellen kell irányulnia, és a gyermektanulmányi mozgalom népi hagyományai, azaz a *pedagógiai realizmus* alapján kell kidolgoznia az osztálymobilitást valóban segítő pszichológiát és pedagógiát (Mérei, 1949a, 1949b, 1949c, 1949d; Binét, 1949).

A szovjet kommunista párt 1936-os ún. pedológiai határozata 1948 végén válik ismertté Magyarországon. 1949 januárjában az ONI *Értesítője* közli fordításban, majd hamarosan külön lenyomatban is kiadják (ONI, 1949). Ez nagy zavart keltett a szakmában, különösen az

IMÁGO
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

elkötelezett kommunista szakemberek körében, akik addig meg voltak győződve arról, hogy a „funkcionalista”, azaz fejlődés-lélektan alapú pedagógia a kortárs szovjet közoktatás alapjául szolgál. A szovjet pedológiai határozat „kihirdetése” és a közép- és felsőfokú oktatásban a származási kvótarendszer szovjet mintára történő bevezetése felgyorsította az eseményeket. A gyermeklélektan ekkortól az ONI-n keresztül kerül az ideológiai támadások keresztútjába. Mérei és az Intézet más vezető munkatársai (Faragó László, Kiss Árpád) a sztálinista tudományos rítusoknak megfelelően kénytelenek voltak a kollégáik részéről (Tariska, 1949; Lázár, 1950; Szabolcsi, 1949; Tettamanti, 1949; Sziklai, 1950) megfogalmazott „kritikákra” (azaz súlyos ideológiai vádakra) nyilvános önkritikával reagálni (Mérei, 1949e; Faragó, 1950). Végül az 1950. április 29-én kelt 122/1950. számú minisztertanácsi rendelet kimondta az Országos Neveléstudományi Intézet megszűnését. Vezetőit és munkatársait elbocsátották és kizárták a pártból (részletesen: Knausz, 2006; Sáska, 2008).

A származási kvótarendszer bevezetése a közoktatásban „szükségtelem” tette a pszichológiai szakértelmet és eliminálta az osztályhelyzet és a gyerekkor, valamint az iskolai tudás összefüggéseire vonatkozó tudományos kérdésfeltevést. A sztálini rendszerideológia szerint a bürokratikus egypártrendszer a szocializmus megvalósult formája, ahol a „van” és a „legyen” adminisztratív intézkedésekkel könnyen összemosható (Krausz, 2003). Ennek jegyében a pszichológia kérdésfeltevése irrelevánsnak bizonyult, hiszen csak a kapitalizmusban lehet összefüggés a gyerekek osztályhelyzete és iskolai teljesítménye, előmenetele között (a szovjet „pedológia” sorsáról részletesen: Fitzpatrick, 1979; Joravsky, 1989).

Az ONI megszüntetését követően a *pedológia* vádjával a pszichológia szinte összes intézményét, orgánumát felszámolják. A fiziológiai kutatások kivételével megszüntetik az egyetemi pszichológiai kutatásokat és a pszichológusképzést, megmaradt ugyan a budapesti egyetem és a Gyógypedagógiai Főiskola pszichológiai tanszéke, azonban kizárólag pedagógusképzés céljaira. A pszichoterápiás és más pszichológiai profilú magánkezdeményezések, egyesületek már a fordulat éveiben, 1948–49-ben megszűntek. Mindössze két „hagyományos” értelemben is pszichológiai intézmény maradhatott fenn: az *Állami Gyermeklélektani Intézet* az állami gyermekvédelem hivatalos véleményező szerveként (15 vidéki állomását ugyancsak megszüntették), és a budapesti orvosi egyetem I. Számú Gyermekklinikájának nevelési tanácsadója P. Liebermann Lucy vezetésével. Ez utóbbi azonban kevés, 3–4 fő pszichológust foglalkoztatott, és fennmaradását valószínűleg annak köszönhetette, hogy eredetileg is az egészségügyi intézményrendszerhez kapcsolódott – és nem a közoktatáshoz.

A „szocialista felvilágosodás” elbukott programja. A újraintézményesülés kezdetei 1956-ban

Az ötvenes évek második feltől egyre inkább a tudományos-technológiai fejlesztésekre alapuló hidegháborús versengésben a pszichológia szovjet fél számára sem minősült a modernizáció akadályának, sőt (Szmirnov, 1960). A sztálini politika által felszámolt más tudományterületekkel együtt (kibernetika, genetika) a pszichológiát is „rehabilitálják” és számos területét újra nagy tempóban fejleszteni kezdik. A Sztálin halála utáni enyhülés, majd az SZKP XX. kongresszusa a magyarországi pszichológia helyzetében is változásokat hozott. Az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

1956-os magyar forradalom a pszicho-tudományok történetét illetően csak annyiban jelent cezúrát, amennyiben a forradalomban való részvétel és megtorlása az érintett szakemberek sorsát befolyásolta.

A forradalmat közvetlenül megelőző időszak reformköveteléseiben a pszichológia ügye továbbra is közügyként fogalmazódott meg. A pályára visszatérő, rehabilitált baloldali, reform-kommunista szakemberek (mindenekelőtt Mérei Ferenc és az egykori ONI munkatársai) a pszichológiáról a sztálinista túlkapások előtti időszak szellemében gondolkodtak, azaz olyan szaktudományként, amely a szocializmus valódi értékeit és a közjót szolgálja. A gyermeklélektan szempontjából az 1956-os év két jelentős eseménye a Petőfi-kör szeptemberben és októberben megrendezett pedagógusvitái és a pedagógus szakszervezet október eleji balatonfüredi konferenciája. A Balatonfüredre szervezett tanácskozás célja az SZKP XX. kongresszusa szellemében egy a pártközpontban javasolt ötéves pedagógiai kutatási terv előkészítése, és ezek nyomán egy egységes, a szakma legitim vezetői által javasolt és elfogadott pedagógiai-közoktatási program főbb irányvonalainak megfogalmazása volt (Zibolen, 1989; Szabolcs, 2006).

A forró hangulatú értelmiségi fórumokon a résztvevők a szovjet minta kritikátlan követését, és ennek nyomán a szakértelmet nélkülöző politikai döntéseket kérték számon (A Petőfi-kör vitái VI.: Hegedűs B. András és Rainer M. szerk., 1989; Szabolcs, 2006; Zibolen, 1989). A kritika elsősorban a pszichológiai szakértelem („pedológia”) és a pszichológusok diszkreditálására vonatkozott. A köznevelés és a pedagógia területén meghirdetett „szocialista felvilágosodás” kifejezetten az állami közpolitikai beavatkozások racionális, tudományos, ugyanakkor morálisan elkötelezett, baloldali programját hirdette.

„Államigazgatás és tudomány kapcsolata csak akkor lesz termékeny, ha eleven, vérbő tudománypolitikát tudunk teremteni, amely magyar és korszerű (...) Messzire elövetített perspektívája a modern automatizált termelés felé mutat, s pillanatra sem téveszti szem elől a szocialista eszmény demokratizmusát és emberségét.” (Mérei Ferenc balatonfüredi felszólalását idézi Zibolen, 1989, 87, és vö: Szabolcs, 2006).

A Petőfi-kör pedagógusvitái és a füredi konferencia javaslatának utóélete összefonódott azokéval, akik megfogalmazták őket, azaz az ötvenhatos reform-kommunista értelmiség sorsával. Az események főszereplője – legalábbis a politikai hatalom nézőpontjából – ezúttal is Mérei Ferenc volt. Füred értékelését a forradalom után a Méreivel kapcsolatos politikai döntések határozták meg. Mérei a forradalom alatt nem töltött be fontos politikai pozíciót és nem vett részt közvetlenül a fegyveres ellenállásban sem. A bölcsészkar hallgatóinak felkérésére az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tanár-elnöke volt, valamint a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága pedagógus albizottságának vezetője. Ahogy világosan körvonalazódott a hatalom számára 1956 őszének értékelése és a megtorlás módja, mértéke, úgy került Mérei is a megbüntetésre váró „ellenforradalmár” kommunista értelmiségiek közé.^[7] A „Mérei-Fekete csoport” tagjait 1958 októberében államellenes szervezkedés vádjával letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. Mérei tíz évet kapott, az 1963-as általános amnesztiával szabadult.

A forradalom leverését követően a „szocialista felvilágosodás” programja megbukik. A pszichológusok nem lettek a szó régi értelmében politikacsináló értelmiségiek és maga a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

pszichológia is elvesztette addigi ideológiai jelentőségét. A Rákosi-korszak sztálinista hatalmi viszonyaihoz képest a Kádár-korszak egyik legfontosabb sajátossága az a politikai kompromisszum, amelynek következtében a centralizált államhatalom fokozatosan beleyszűszott a mind teljesebb körű informalitásba (részletesen: Böröcz, 1990). A személyes kapcsolatok, kölcsönös szívességek rendszere a pszicho-tudományok területén éppen olyan jellemzővé vált, mint a korabeli magyar társadalom más szféráiban.

A pszichológia a kádári konszolidáció időszakában úgy vált egyre szélesebb körben alkalmazott szaktudássá, hogy kikerül a közvetlen politikai beavatkozások, így a közoktatás-politika köréből is. Ez a folyamat már egy alapvetően a nyugati szakmai diskurzusra referáló közegben történik. A pszichológia magyarországi betiltása és újraindítása közötti időszakban ugyanis nagyot változott a világ. A háború után nemzetközi diskurzussá integrálódott pszichológia a hatvanas évekre a nyugati jóléti államok és fogyasztói társadalmak egyik legfontosabb technikájává lett. A pszichológiai szakértelem alkalmazása evidenciává vált a kiterjedt állami közszolgáltatások és a piaci intézmények világában egyaránt; a pszichoterápiák, pszichológiai önismereti módszerek, és egyéb pszichológiai praktikák végeláthatatlan arzenálja szolgálta a kiszélesedett nyugati középosztály önmegvalósító fogyasztói igényeit. A nyugati pszicho-boom termékei (szakirodalom és az ott ismertetett új technikák formájában) ekkor már átszivároghattak a vasfüggöny résein. A szakma (újja)intézményesülése a hatvanas években a magyar szakemberek számára a Nyugathoz mért felzárkózás-lemaradás diskurzusában értelmeződött, kapcsolódva a vasfüggönyön túli imaginárius Nyugat képzetéhez („fejlett”, „progresszív”, „valódi” stb.).

Az oktatáspolitikától távol: a nevelési tanácsadó hálózat kiépülése

Az 1960-as évek elején újra napirendre kerültek az oktatási rendszer egyenlősítő funkciójával kapcsolatos kérdések. A problémafelvetés a közpolitika szintjén, de nem a pszichológia diskurzusában fogalmazódik újra. A koalíciós időszakban, majd a sztálinizmus éveiben még pszichológiai kérdésként kezelt iskolai egyenlőtlenségek, illetve az ezt mérséklő pedagógia a hatvanas évekre *szociológiai* problémává válik. A pszichológusok saját informális közegeikből, „alulról” és biztonságos távolságból szemlélhették az oktatási rendszer és a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsán újra fellángoló közpolitikai, közéleti vitákat, ha egyáltalán érdekelte őket. A források sehol nem utalnak arra, hogy a pszichológia vagy egyes pszichológusok a sajátjuknak érezték volna azt a kérdést, amely alig másfél évtizeddel azelőtt oly befolyásossá, majd oly veszélyessé/veszélyeztetetté tette a magyarországi pszichológiát. Másfelől a források arra sem utalnak, hogy a politikacsinálók részéről bárkinek is igénye lett volna az újrafogalmazott probléma pszichológiai szakértelemmel történő megoldására – ami olyan kézenfekvő volt a háború után. A gyerekkor körüli pszichológiai szakértelem nem az országos politika felől került vissza a közoktatás területére. A társadalmi egyenlőtlenségek kérdése, a gyerekkor pszichológiai sajátosságainak társadalmi determinánsai *a mai napig* nem szerepelnek a magyarországi pszichológia mainstream diskurzusában. A jelenség értelmezéséhez és magyarázatához szükséges egy rövid kitérőt tenni, és megnézni, miért és milyen politikai kontextusban került elő újra az oktatási rendszer egyenlősítő funkciója.

A kádári konszolidáció időszakában, bár a rendszerideológiai alapvetése volt, a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása nem nyilvános közpolitikai prioritás. Ez egyrészt valószínűleg abból adódott, hogy a Magyarországon „létező szocializmus” addigi évtizedei alatt valóban jelentősen csökkentek a társadalmi egyenlőtlenségek. Másrészt a kádári konszolidáció politikája a status quo rugalmas fenntartására és széles társadalmi konszenzusra épült, így a „munkásosztály uralmának” megvalósítására, fenntartására irányuló radikális intézkedések (mint például a közoktatási kvótarendszer) okafogyottá váltak. Ugyanakkor a rendszerideológia kulcseleme továbbra is az maradt, hogy a szovjet-típusú társadalmi formációt *szocializmusként* értelmezze. Azaz olyan társadalmi rendszerként, amely kisebb-nagyobb hibái ellenére alapvetően a munkásosztály megvalósult uralmára épül. Ebben a konstellációban a társadalmi egyenlőtlenségek kérdésének pusztá felvetése is ideológiai tabunak minősült.

A sztálini időszakban szintén „burzsoá tudományként” felszámolt és a hatvanas évek elején szintén újraintezményesülő szociológia autonómiájának legfőbb tétje a hivatalos rendszerideológiáról, a *történelmi materializmus* nevű akadémiai diszciplínáról való leválás volt. A Központi Statisztikai Hivatalban (KSH), majd az MTA újjáalakított Szociológiai Kutatócsoportjában folyó első *szociológiai* kutatások ezért a magyar társadalomszerkezet, azaz a szocialista társadalom rétegződésének empirikus adatokon alapuló feltárására irányultak.^[8] Az ötlet a KSH akkori elnökhelyettesétől, Hegedűs Andrástól^[9] és munkatársától, Ferge Zsuzsától származott, az 1962–63-ban lefolytatott első nagy magyarországi társadalmi rétegződésvizsgálatot hivatalosan a KSH elnöke, és az új gazdasági mechanizmus egyik vezéralakja, Péter György rendelte meg. A KSH akkori munkatársa, Kemény István szociológus szerint

„az 1962–63-as kutatás megrendelésének fő oka az volt, hogy Péter György, még ha formálisan nem is volt az ország vezetői között, régi, informális kapcsolatain keresztül pontosan tudta, mennyire keveset tudnak a pártállami vezetők a társadalom valóságos állapotáról, struktúrájáról. (...) Tehát ő megrendelte ezt a vizsgálatot (...), hogy legalább elemi információk álljanak rendelkezésre a vezetésnek arról, hogy mi van, és hogy akkor majd ebből következtetni lehet, hogyha bevezetnek valamit [a piacósító gazdasági reformokat], akkor mi lesz” (idézi Éber, 2012, 67).

A rétegződésvizsgálatok sorsa az új gazdasági mechanizmus körüli politikai harcokban dőlt el. A sztálini modell kritikája a rétegződéskutatások területén átmenetileg sikeres volt, a kutatás eredményeképpen a társadalmi egyenlőtlenségek a szociológiai kutatások (és a majdani közpolitikai döntés előkészítés) legitim vizsgálati terepévé váltak. A magyar szociológiában sokáig paradigmatis, *munkajelleg-csoportokon* alapuló rétegződésmóddal a társadalmi egyenlőtlenségeket a társadalmi munkamegosztás rendjéből és az ebben elfoglalt hierarchikus pozíciók különbségeiből vezeti le (lásd Ferge 1969). A piacósító reformok megtorpanása és a párt konzervatív szárnyának erősödése a pártközpontról megrendelt további, a társadalomszerkezetre, illetve a szegénység, cigányság és a munkásság életkörülményeire irányuló szociológiai kutatások publikációját, politikai felhasználásukat, és szerzőik további szakmai pályafutását is ellehetetlenítette (részletesen: Éber, 2012).

Az 1957-es „Szputnyik sokkot” követően a két nagyhatalom gazdasági-technológiai

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

versenyében kiemelt szerepet kapott a közoktatás hatékonyságának fejlesztése. 1958-tól a gazdasági reformokkal kapcsolatos elgondolásokra fűződve Magyarországon is közpolitikai téma lett az oktatási rendszer minősége, a tanulók tudásának objektív mérése és a rendszerben való meritokratikus (képeségek és érdem szerinti) előrejutás lehetősége (Lukács, 1991). Ennek, és a rendszer konszolidálásának (azaz a „régí” középosztállyal való megbékélés igényének) jegyében a párt új értelmiség- és oktatáspolitikát hirdetett. Az MSZMP 1962 novemberében megrendezett VIII. kongresszusának javaslata nyomán *1963-ban eltörlik az iskolákban a tanulók társadalmi származás szerinti nyilvántartását és megszüntetik a középiskolai és felsőoktatási kvótarendszert*. Az intézkedés természetesen újra felvetette a közoktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek kérdését: a származási kvóták nélkül vajon hogyan tudja garantálni az oktatási rendszer a fizikai dolgozók gyermekeinek „pozitív diszkriminációját”? A téma a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején nagy közéleti, politikai vitákat kavart. A szociológiai rétegződéskutatásokban alkalmazott klasszifikáció segítségével (szülő munkajelleg-csoportja, iskolai végzettsége) objektív módon mérhetővé váltak az iskolákban működő származási egyenlőtlenségek. A közoktatásbeli „rétegződésvizsgálatok” a korabeli magyar szociológia egyik legfontosabb és legkreatívabb terepévé váltak.

A szociológiai tanulmányok, monográfiák érvrendszere szerint a nyolc osztályos általános iskola, a közoktatási kvóták és egyéb intézkedések által megvalósított társadalmi mobilitási projekt alapvetően sikeres volt: az államszocializmus két évtizede alatt valóban jelentősen emelkedett a munkás- és paraszti származású szülők gyermekeinek aránya a közép- és felsőfokú oktatásban és a magasabb iskolai végzettséget, szakértelmet igénylő vezető pozíciókban. Az adminisztratív intézkedések azonban nem változtatták meg, sőt, inkább eltakarták az iskola valódi társadalmi szelekciós mechanizmusait. A tanulók teljesítményét, továbbtanulási és lemorzsolódási esélyeit az empirikus adatokkal közelebbről megvizsgálva láthatóvá vált, hogy az iskola továbbra is újratermeli az egyenlőtlen társadalmi helyzeteket (a teljesség igénye nélkül: Ferge, 1972, 1976; Gázsó, 1971, 1979; Gázsó és Várhegyi, 1965; Havas, 1973; Pataki, 1968).

A korabeli közoktatás-politika tehát újra szembekerült a kvótarendszer bevezetése előtti dilemmákkal. A hatvanas évek gazdaságpolitikai kihívásaiban azonban ezek átfogalmazódtak és egy alapvető ellentmondás feloldására kényszerítették a szakértőket. A tudás alapú kiválasztás és az iskola egyenlősítő funkciója éppen a szociológiai kutatások eredményeinek fényében vált ellentmondásos elvárássá. Biztosítani kell az oktatási rendszerben történő meritokratikus előrejutás lehetőségét, azaz a teljesítmény alapú szelekciót, holott a kutatások egybehangzóan azt mutatják, hogy az iskola az értelmiségi gyerekek előrejutásának kedvez, a fizikai dolgozók gyermekeinek tanulmányi eredménye látványosan elmarad az értelmiségi családokból származó gyerekekétől. A konkrét közpolitikai javaslatok szintjén megfogalmazva: miképpen lehet elérni, hogy a fizikai dolgozók gyermekeinek iskolai teljesítménye azonos legyen az értelmiségi gyerekekével?

Az osztályhelyzet és az iskolai tudás a háború után Magyarországon pszichológiai kérdésként felmerült problémája tehát a hatvanas években szociológiai problémaként fogalmazódott újra. Ebben a hazai rétegződéskutatások viszontagságain túl lényegi szerepe volt a kortárs nyugat-európai baloldali indíttatású oktatási reformoknak. Az angol és a francia

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

társadalomtudományokban és azok konkrét közpolitikai alkalmazásaiban a hatvanas évek folyamán átütő erővel kerül elő az iskola és a társadalmi egyenlőtlenségek kérdése. A középosztályosodó társadalmakban az iskola osztályalapú szelekciós mechanizmusainak szociológiai „leleplezése” a baloldali politikusokat „középosztályosító” közoktatási reformokra készítette, amely egyúttal a probléma további társadalomtudományos vizsgálatát inspirálta (vö: van Zanten, 2005; Ball, 1981, 1-22; Phillips és Furlong szerk., 2002). Az iskolai tudás, az oktatási rendszer szelekciós mechanizmusai, a családi és az iskolai szocializáció társadalmi determinánsai, a társadalmi egyenlőtlenségek „finom mechanizmusokon” keresztül történő újratermelése a nemzetközi (nyugati) társadalomtudományos diskurzus divatos és kurrens témája lett. Az újjáintézményesült magyar szociológia, elsősorban Ferge Zsuzsa munkásságán keresztül, gyorsan kapcsolódik ehhez a diskurzushoz, hiszen a frissen újjáintézményesült magyar szociológia nemzetközi integrációján túl, a problémafelvetés és a válaszok igencsak relevánsnak bizonyultak a kortárs magyar oktatáspolitikai vitákban is.

A téma korabeli összefoglaló munkája és alapvetése Ferge Zsuzsa *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága* című 1976-ban megjelent könyve. Ferge szerint az iskolarendszer felszabadulás utáni átalakítása, bár óriási eredményekkel járt, nem volt következetes. Ugyanis az általános iskola elvégzése után a tanulók újra választásra kényszerülnek, s ennek kimenetele közismerten nem független származásuktól, másrészt

„csak lassan alakulnak ki azok a gazdasági-politikai feltételek is, amelyek között mindenki, vagy legalábbis a többség, alkotó módon beleszólhat a közügyek intézésébe, azaz amelyek között a magas szintű hétköznapi társadalmi tudást széles körben lehet alkalmazni” (i.m.: 64).

Továbbra is őt idézve:

„Nem kétséges, hogy a gyerekek képességei nem egyformák, s hogy a társadalmi munkamegosztás különböző posztjai különböző képességű és képzettségű embereket igényelnek. Szelektálni tehát kell. Jelenleg azonban nem tudatosítjuk eléggé még önmagunkban sem, hogy nincs eszközünk, amivel megakadályozhatnánk, hogy a tanulmányiból társadalmi szelekció legyen” (i.m.: 71 – kiemelés az eredetiben).

A megoldás az iskolai tudás tartalmának és státuszának újragondolásában és a szelekciós mechanizmusok mérséklésében rejlik. Egyrészt fel kell ismerni, hogy az iskolai tudás nem mindenki számára releváns és nem is mindenki egyformán használja. Az általános iskolai és a középiskolai tudás és az értékelés módja is a továbbtanulásra készít fel, ennek megfelelően azok használják, akiknek ez a céljuk, és akik számára ez az ismeretanyag otthonról már ismerős. Másrészt az iskola nem ismeri el készségnek és képességnek a munkásosztály kultúráját (a közvetlen verbalitást, iskolán kívüli dolgok iránti érdeklődést stb.). A könyv konklúziója egy a közoktatási rendszer átalakítására irányuló javaslat a francia kommunista párt háború előtti, Langevin–Wallon féle iskolareform tervezetének^[10] felhasználásával. Eszerint a társadalmi egyenlőtlenségeket mérséklő, és a fizikai dolgozók gyerekeinek mobilitását segítő oktatási rendszerben biztosítani kell, hogy a szelekció ideje minél későbbre tolódjon, legyen idő a lemaradás behozására, minimalizálja annak a lehetőségét, hogy a továbbtanulásra vonatkozó döntések következménye élethosszig tartó legyen, a rendszer akadályozza meg a gyerekek képességek szerinti elkülönítését, továbbá legyen rugalmas az iskola szintjei közötti átmenet és folyamatosan vissza lehessen csatlakozni a rendszerbe

(például erős felnőttképzéssel). 1976-ban úgy tűnt, hogy „*ma az iskola valószínűleg kevesebbet tesz a változtatásért, az új ember és az új társadalom arculatának formálásáért, mint amennyit tehetne*” (i.m.: 106). Ez a megállapítás sajnos a későbbi fejlemények ismeretében átfogalmazható: az iskola a hatvanas évektől *egyre többet* tesz azért, hogy az egyenlőtlen társadalmi helyzetek fennmaradjanak.

A Párt és a neveléstudósok hivatalos koncepcióit, vagy inkább koncepciótlanságát, és az illetékes politikusok, pedagógiai szakértők álláspontját látványosan illusztrálja a *Pedagógiai Szemle* által 1967-ben szervezett *Ankét a hátrányos helyzetben lévő tanulókról* címmel publikált dokumentációja (Ankét a hátrányos..., 1967). A vita résztvevőinek javaslatai nem az oktatási rendszer reformjára irányulnak, vagy valamilyen, a problémát komplex módon kezelő, átfogó közoktatási koncepciót javasolnak, hanem a megoldást az egyes iskolák illetve fenntartóik körébe delegálják: a pedagógusok aktívabban vegyenek részt napközi otthonok, tanulószobák, felvételi előkészítők szervezésében, a pedagógiai kutatások pedig mérjék fel a tanulók eltérő igény szintjét (i.m.).

Az MSZMP KB 1972-es oktatáspolitikai határozata az oktatási rendszer legfontosabb feladataként a nivellálást, a társadalmi mobilitás elősegítését, a társadalmi egyenlőtlenségek iskolai eszközökkel való ellensúlyozását jelölte meg (Lukács, 1991). E nemes cél elérése érdekében a fentebb idézett látszatz megoldásokat javasolja, amelyek hosszútávon éppen a nemkívánatos tendenciákat erősítették. A „*felzárkóztató oktatáspolitiká*” jegyében kiszélesítik a napközi otthonos ellátást, felvételi előkészítőket szerveznek, továbbá a lassabban haladó gyerekek számára ún. korrekciós osztályokat hoznak létre. Az iskolai tudás tartalmának és átadásának kérdésköre a pedagógusok, illetve a neveléstudósok hatókörébe kerül, akik friss szakmai autonómiájuk birtokában komplex tudományos diskurzust teremtenek az iskolai tudás pontos meghatározására, mérésére. *A társadalmi egyenlőtlenségek kérdése lehasadt a tudományos pedagógia diskurzusáról*. Az egyes iskolák és az ambiciózusabb pedagógusok egyre motiváltabbak lettek a tantervek kreatív alakításában, ennek megfelelően az iskolák egyre differenciálódtak, a hetvenes évek elejétől külön minisztériumi engedéllyel a tagozatos és kísérleti osztályok indulhatnak. A hetvenes évek második felére az oktatásirányítás már feladta az egyes iskolafokokozatok tananyaga egymásra építésének elvét is (Lukács, 1991), a nyolcvanas évek második felétől pedig, a pedagógiai autonómia ideológiájának jegyében, elkezd decentralizálódni az oktatási rendszer (Neumann, 2011). *Ezek a folyamatok kifejezetten az iskola osztályalapú szelekciós tendenciáinak kedveztek*.

Visszatérve a gyerekkor körüli *pszichológiai* szakértelem területére: látható, hogy az teljes mértékben kimaradt a hatvanas-hetvenes évek közoktatási koncepcióiból, pontosabban az egyre inkább „*pszichologizálódó*” pedagógia illetékességi körébe került. Ennek feltehetően több oka lehetett. Egyrészt az iskola és társadalmi egyenlőtlenségek problémájának újbóli tematizálása a gazdasági reformoknak köszönhető, és mint láthattuk, a reformok kidolgozói az újjáintézményesülő szociológiától várták a döntések előkészítéséhez szükséges ismereteket. A probléma megnevezése és feltárása ugyan a szociológusokat illette, azonban megoldási javaslataik megmaradtak az inspiráló és leleplező szakkönyvek és folyóiratcikkek hasábjain. Ferge Zsuzsa fent hosszabban is idézett koncepciója erősen emlékeztet Mérei Ferenc és az egykori ONI munkatársainak elképzeléseire. A korabeli pedagógia viszont éppen a társadalmi egyenlőtlenségek szempontját „*felejt* el” a diszciplináris szigorral kidolgozott tantervi

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

módosítások során. A pszichológusok pedig a pedagógia uralma alól felszabadulva ünnepelték függetlenségüket, korábbi tapasztalataikból okulva igyekeztek mind intézményileg, mind diszciplinárisan elhatárolódni a neveléstudósoktól.

A hatvanas években tehát senkinek nem „jutott eszébe”, hogy a közoktatási kvótarendszer bevezetése előtt a pszichológusok által jelentékeny mennyiségű tudás termelődött az iskolai egyenlőtlenségek pedagógiai orvoslására. Azonban ebben az időszakban megy végbe a gyermekpszichológia „újraintézményesülése” is, elsősorban a pszichológiai nevelési tanácsadás kiépítésével. A nevelési tanácsadás, és rajta keresztül a gyerekkor „újrapszichologizálása” volt a hetvenes évek magyar „pszicho-boomjának” egyik legfontosabb előzménye. Egyrészt mert a nevelési tanácsadók szolgáltatásain keresztül a gyerekekkel kapcsolatos pszichológiai szakértelem a népszerűség jelentős része számára vált hozzáférhetővé. Másrészt a nevelési tanácsadók, majd később rajtuk keresztül az iskolák is nagy létszámú pszichológus számára biztosítottak munkalehetőséget. Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan a pszichológus legitim, és lassan szinte nélkülözhetetlen szakértővé vált a család és a gyermeknevelés területén: a népszerű magazinokban, rádió- és tévéműsorokban ekkor jelennek meg a pszichológus tanácsadók, akik sokszor a szakértő-sztár szerepében „válaszolnak” a laikus érdeklődők kérdéseire.

A pszichológiai nevelési tanácsadás és a gyermekpszichoterápia újraintézményesülése a korszakra jellemző és az alkalmazott pszichológia más területeinek (klinikai pszichológia, pszichoterápia, csoportterápiák) újraintézményesüléséhez nagyon hasonló módon megy végbe (utóbbiról részletesen: Kovai, 2015). A recept itt is a következő volt: egy a pártbürokráciában jól eligazodó, megfelelő kapcsolatokkal rendelkező és a pszichológia iránt elkötelezett szakember „elintézi”, hogy adott intézményrendszer „másodvonalában” (például kórházi osztályon, szociális intézményben) létrejöhessen egy legitim szakmai műhely, amely patrónusán keresztül további informális lobbitevékenység során „alulról” kiépít egy intézményrendszert. A klinikai pszichológia területén a szakma által elismert, magas presztízsű tudományos és terápiás tevékenységek jelentős részben fél-nyilvános, avagy a „második gazdaság” analógiájára „második nyilvánosságnak” nevezhető közegekben folytak. Ezek a műhelyek informális alapon szerveződtek, általában egy karizmatikus, elismert szaktekinetly köré. A gyakorlati pszichológiai képzés és az ehhez kapcsolódó kutatómunka jelentős részben az egyetemeken, kutatóintézeteken, kórházak „mellett”, zártkörű összejöveteleken folyt, ahová többnyire csak személyes kapcsolatokon keresztül lehetett bekerülni. Itt lehetett olyan tudáshoz és jártasságokhoz (nyugati szakirodalom, nyugati diagnosztikai és terápiás módszerek, szupervízió) jutni, amit a hivatalos intézményi képzés csak részlegesen biztosított. [1] Ezek a műhelyek nem illegálisan működtek, azonban informális szerveződésük és az a tény, hogy a pszichológia néhány évvel azelőttig „reakciós”, „rendszerellenes” doktrínának számított, egyfajta ellenzéki státusszal ruházta fel őket. A tudás presztízse így összekapcsolódott a kvázi illegalitással, az informalitással, és ennek nyomán egyfajta kiválasztottság-tudattal, ami jelentősen megemelte e műhelyek vonzerejét, különösen a fiatal szakemberek körében.

Míg akadémiai pszichológusok a hatvanas években is elsősorban szovjet szerzőkre hivatkoztak (Pléh, 1979), a pszichoterápiás szakma a korszakban szinte kizárólag a nyugati tudományosság felé tájékozódott. Ez nem csupán a magyar pszichoterápiás műhelyek „ellenzéki” habitusából

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

adódik. Pontosabban ez utóbbi jelentősen összefügg a hatvanas évek nemzetközi pszichoterápiás diskurzusával. Nyugaton éppen a gyakorlati, az egyének és közösségek életét közvetlenül alakító pszichológiai szaktudás robbanásszerű konjunktúrája zajlott. A „szabadság kis köreiként” működő magyarországi pszichoterápiás műhelyek erre a nyugati pszichoterápiás diskurzusra kapcsolódtak rá. A „pszichologizált” egyén viselkedését, boldogulását ebben a diskurzusban nem osztályhelyezete vagy közéleti kompetenciái határozzák meg, hanem személyes érzelmi kapcsolatai, választásai, csoportjai – s ez vonatkozik magukra a pszichológusokra is. 1956 után nem merült fel vádként a pszichológiával kapcsolatban, hogy a társadalmi problémákat individualizálná, vagy leplezetten az uralkodó osztályok hatalmának fennmaradását szolgálja. A pszichológus „ellenzéki” értelmiségi szerepe a „második nyilvánosságok” és a szakmaiság fenntartásában rejlett. A hivatalos politika a korabeli pszichológia perspektívájából nézve éppen a „valódi” egyéni és társadalmi viszonyokat nem látja, az egyén közéleti kompetenciája, vagy ennek számon kérése csupán kiüresedett politikai-ideológiai frázis. A pszichológia a korabeli pszichológusok szemszögéből ebben az értelemben a politika alternatívája: az üres „közélet” helyett a „valódi” emberek „valódi” problémáival foglalkozik.

A pszichológiai nevelési tanácsadás újraindítása során korabeli szereplők szándékos taktikája volt, hogy az a pszichológusok teljes szakmai kontrollja alatt, a pedagógiai diskurzustól és az oktatási intézményektől függetlenül valósuljon meg.

Az újraindítás receptje, mint láttuk, a pszichológia minden területén azzal a mondattal kezdődik, hogy „végy egy a pártbürokráciában jól tájékozódó és a pszichológia ügye mellett elkötelezett potentátot!”^[12]. A gyermekpszichológia esetében két ilyen „potentátról” van szó. Egyikük Horányi Györgyné, a Fővárosi Tanács Gyermekvédelmi Osztályának munkatársa. Neki igazán jelentős hatalma nem volt, viszont hatékonyan és ügyesen lavírozott a Fővárosi Tanács különféle szintjein és intézményeiben. A másik potentát Aczél György – az ő szerepéről kicsit később esik szó.

Horányi Györgyné a kezdetektől fogva törekedett arra, hogy a budapesti nevelési tanácsadás a *közoktatási rendszertől függetlenül*, egységesen *pszichológiai* (azaz ne pedagógiai) profillal működjön. A hatvanas évek elején ifjúságvédelmi felügyelőként szorgalmazta, hogy kollégái a sztálinizmus éve alatt is megmaradt egyetlen gyermekpszichoterápiás intézményben, az I. számú Gyermekklinika P. Liebermann Lucy pszichoanalitikus által vezetett nevelési tanácsadójában részesüljenek pszichológiai képzésben, majd közreműködésével vált lehetővé, hogy a II. kerületben a Hazafias Népfront helyiségeiben a klinika nevelési tanácsadójának munkatársai ingyenes pszichológiai tanácsadást biztosítsanak. Az ő emlékeit idézve:

„El kellett dőlnie, hogy a nevelési tanácsadó hálózat milyen irányba fejlődik: *eltolódik a pedagógiai munka irányába, szűrőállomás lesz, amely diagnosztizál és elirányítja a gyereket, eleget téve annak a pedagógiai nyomásnak, hogy az iskolákat szabadítsa meg a nehezen beilleszkedő gyerekektől, felőrlődik a tanügyigazgatással folytatott értelmetlen hadakozásban és a szakmai körülmények megteremtéséért vívott küzdelemben, vagy elsajátítja azokat az ismereteket és szemléletet, melyen keresztül elkötelezi magát a nehézségekkel küzdő, pszichés tünetekkel jelentkező gyerekek és szüleik mellett, vállalva a feltáró és terápiás munkát is.* Ekkor jelentkezett György Júlia a Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztálya vezetőjénél és felajánlotta segítségét a nevelési tanácsadók és a nevelőotthoni pszichológusok

felkészítéséhez. (...) Egyszer egy jelentős intézmény vezetője súlyos vádakkal illetett amiért »eladtam a fővárosi nevelési tanácsadó hálózatot a Faludinak«. Nem tagadom, így volt, és én erre ennyi év távlatából is büszkén tekintek vissza.” (Horányi, 1997, 15–16. – kiemelés tőlem).

A pszichológusok – legalábbis Horányi Annabella visszaemlékezése szerint – tudatosan tartották távol magukat a pedagógiai intézményektől, és úgy tűnik, azoktól a „felzárkóztató” pedagógiai koncepcióktól is, amelyek a „hátrányos helyzetű” gyerekek további kontraszelekcióját segítették elő.

A fővárosi nevelési tanácsadók pszichológiai-pszichoterápiás (és csak másodsorban pedagógiai) profiljának kialakításában elsősorban két intézménynek volt jelentős szerepe: a már említett I. Számú Gyermekklinikának, és a Fővárosi Tanács által 1968-ban alapított, „Faludi” néven fogalommá vált *Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet*nek.

A Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet több szempontból is a korszak jellegzetes produktuma. Alapításának idejében a gyermek-pszichoterápia már korántsem számított ideológiailag gyanús jelenségnek, sőt, mint láttuk, a Főváros vezetése részéről kifejezetten támogató gesztusok érkeztek az intézményi fejlesztési javaslatok felé. Úgy tűnik, az időszak megfelelőnek bizonyult, hogy Aczél György „ajándékkal” fejezze ki háláját az Izraelita Patronázs Egyesület gyermek-pszichoterápiás ambulanciáján kapott egykori segítségért. Az Intézet egyik munkatársát, Nemes Líviát idézve:

„Mint tudjuk, György Júlia 1968-ban kapott módot arra, hogy fővárosi intézményként gyermekpszichoterápiás rendelőt nyisson, s ebben döntő szerepet játszott Aczél György kultúrpolitikus személyes hálája „Júlia néni”, gyerekkori patrónusa iránt. Júlia néni ekkor úgy válogatta össze munkatársait, hogy azok önálló és felelős gyermekterápiát tudjanak végezni, s közülünk a legtöbbször pszichoanalitikus képzettségünk volt. Vele dolgoztak régi munkatársai: Hirsch Margit, Hoffer Éva, Gergely Béla, Bóna György. Majd együtt került oda az analitikusok közül Vikár György, Virág Teréz, Klaniczay Sára, Binét Ágnes és magam is. Folytatta a sort az akkor még ifjabb generációból Alpár Zsuzsa, Kónya Olga és az Annák: Bíró Anna, Barta Anna, Halász Anna, Aczél Anna – minthogy pszichoanalitikusokra bízta Aczél György saját lányának továbbképzését is.” (Nemes, 1997, 21)

Az angyalföldi Faludi utcai rendelőintézet már alapításakor fogalom lett a szakmában. Ennek több oka volt. Vezetője, György Júlia a szakmában nagy tekintéllyel rendelkező, karizmatikus személyiség volt. A hatvanas évek végén már a szakma „veteránjának” számított.[13] 1968-ban, a „Faludi” alapításakor 72 éves volt. A források szerint patrónusa, Aczél György jóvoltából teljes mértékben szabadkezet kapott az intézmény profiljának kidolgozásában és munkatársai megválasztásában.

Az Intézet az egyik hagyományos munkáskerületben, Angyalföldön egy bérház földszinti helyiségeit kapta meg a Fővárosi Tanácstól. György Júlia (és talán Aczél György?) eredeti ambíció ellenére a „Faludi” mégsem elsősorban azért lett a korszak gyermek-pszichoterápiájának meghatározó intézménye, mert országos hatókörű szolgáltatást nyújtott, vagy azért, mert eljuttatta volna a pszichoterápiát olyan rétegek körébe is, ahol annak semmiféle hagyománya nem volt. Az angyalföldi intézet kliensei elsősorban nem a helyi munkáslakosság köréből érkeztek, hanem többnyire középosztálybeli családok és gyerekeik

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

voltak, akik számára természetes volt gondolataik megoldására pszichológiai segítséget kérni, illetve akik gyermekeik problémáit képesek voltak *pszichológiai* problémaként érzékelni.[14]

A „Faludi” „országos hatóköre” sokkal inkább érvényesült részben informálisan működő szakmai képző és koordinációs tevékenysége által. György Júlia munkatársait tudatosan választotta meg a kellően nagy gyermekpszichoterápiás tapasztalattal rendelkező *pszichoanalitikusok* köréből. A „Faludi” a formálisan újjáintézményesülő gyermek-pszichoterápia informális képzési központja lett. A frissen kiépült fővárosi nevelési tanácsadó hálózat ugyanis a korábbiakhoz képest óriási számú pszichológus munkatársat igényelt. A munkakör betöltéséhez a korabeli egyetemi pszichológusképzés biztosította ugyan a szakmai képzettséget igazoló diplomát, de itt nem lehetett elsajátítani a gyermekpszichoterápia gyakorlásához szükséges ismereteket. A „Faludi utca”, a korszakra jellemzően, egyszerre működött félig informális, önképző pszichoterápiás műhelyként és a nevelési tanácsadóknak dolgozó szakemberek félig-meddig hivatalos képzőhelyeként. Hivatalosan igazolt végzettséget nem adott, a résztvevők szabadidejükben, saját költségükön látogatták a szemináriumokat, de a Fővárosi Tanács illetékesei ezt hallgatólagosan jóváhagyták (Horányi szerk., 1997).

A gyermek-pszichoterápia újraintézményesülése Magyarországon a „Faludi” és az I. Számú Gyermekklinika révén tehát kifejezetten a pszichoanalitikus hagyományokhoz kötődött, a nevelési tanácsadók munkatársainak és más érdeklődő szakembereknek tartott szemináriumoknak óriási szerepe volt az új pszichoanalitikus generáció „felnevelésében” és egyúttal a kortárs nyugati és a csaknem elfeledett két háború közötti magyar pszichoanalitikus irodalom széleskörű elterjesztésében is. Ennek és a fél-informális szerveződésnek köszönhetően a gyermek-pszichoterápiát, ahogy általában véve a klinikai pszichológiát is, egyfajta ellenzéki léggör vette körül. A „Faludi” a korszak és a kádári kultúrpolitika jellegzetes képződménye: az „alapító fővédnök” Aczél György, aki – mint fentebb olvasható – még saját lányát is a „*pszichoanalitikusokra bízta*”, támogató gesztusai a kortársak értelmezésében egyfajta cinkos összekacsintást jelentettek, utalva arra, hogy mindez a patrónus személyes hálójának és kegyének kifejeződése, és nem, vagy nem feltétlenül az állampárt „hivatalos” álláspontja. Mint láthattuk, a „Faludi” „helyzetbe hozása”, azaz a hivatalosan működő nevelési tanácsadó hálózat fél-informális, fél-hivatalos szakmai tanácsadó intézetévé való „kinevezése” szintén néhány, a pszichoterápia és a pszichoanalízis iránt elkötelezett, a Fővárosi Tanácsnál és egyéb hivatalos szerveknél ügyesen lobbizó tisztviselő érdeme volt. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy a „Faludi” munkatársai és szemináriumának látogatói a „hatalmat” (azaz az állampárt, vagy éppen adott helyi képviselői álláspontját, esetleg jogköreit) homályos, bizonytalan körvonalú zónaként érzékelhették, amely teret adott a vele kapcsolatos különféle fantáziáknak.[15]

Másrészt a gyermek-pszichoterápia morálisan felmagasztalt hivatássá változott képviselői habitusában, amely az egykori mentálhigiénés mozgalom „hagyományos” értékvilágán (társadalmi problémák iránti érzékenység, hit abban, hogy a gyerekkor pszichés problémáinak orvoslásán keresztül a majdani felnőtt boldogabb, életképebb, hasznosabb, vagy éppen kevésbé veszélyes tagja lesz a társadalomnak) túl a pszichoanalízist újra egyfajta mozgalmi üggyé tette. Az uralkodó nyugati pszichoterápiás diskurzus ebben a közegben tiltott gyümölcsé vált, amelynek fogyasztása egy magas szakmai presztízsű, de informális körben, a híres „Faludi-szombatokon” lehetséges. A kortárs nyugati szakirodalom gondos, félig-meddig

autodidakta tanulmányozása egyúttal összekapcsolódott a külföldön és Magyarországon is méltatlanul elfeledettnek érzékelt, egykori „budapesti iskola” reneszánszával. Ebben a perspektívában összefolyt és aurával színeződött át a vasfüggönyön túli és a vasfüggöny előtti világ.[16]

Harmadrészt annak ellenére, a „Faludi” fél-informális szemináriumain több mint egy évtizeden át minden korábbi felülmúló létszámban ismerkedett meg a szakma a pszichoanalízissel, a külső (politikai) fenyegetettség állandó érzete a küldetéses hivatástudaton túl a szakmai közeg „családias” összetartását eredményezte. A „Faludi” belső köre szintén személyes, sokszor rokoni szálakon szerveződő közösség volt. Az állandó munkatársak és a szemináriumok résztvevői közötti érzelmi viszonyokat, közös elköteleződést erősíthette az a tény is, hogy a máshol elérhetetlen szakirodalom feldolgozása mellett a képzés elsősorban saját pszichoterápiás esetek ismertetéséből és közös megbeszéléséből állt.

A pszichológiai nevelési tanácsadáson, majd később az iskolapszichológusi státuszokon keresztül a gyerekpszichológusok iránt óriási igény mutatkozott, olyannyira, hogy a hetvenes évekre hiányszakmává vált, a vidéki nevelési tanácsadók türelmi időt kaptak a pszichológus álláshelyek betöltésére (Szakács, 2008). A nevelési tanácsadó hálózat megszervezése és a más területeken is meginduló ismeretterjesztő tevékenység nyomán a pszichológus a „lelki”, családi, kapcsolati problémák igénybe vehető, „hivatalos” szakértőjeként a népesség egyre szélesebb körében válik közismertté. A hetvenes években a pszichológia a gyermekkorra szakosodott közintézmények (óvodák, iskolák, gyermekvédelmi hatóságok stb.) működésének megkérdőjelezhetetlen eleme, a kötelező pszichológiai iskolaérettségi vizsgálat bevezetésével teljes generációk számára vált kikerülhetetlenné, hogy életükben legalább egyszer pszichológiai szakértelemmel találkozzanak.

Hová lett a társadalom?

A magyarországi gyermekpszichológia itt bemutatott alig harminc évének története különös pálfordulást tartalmaz. Egyrészt azért különös, mert a társadalmi egyenlőtlenségektől és általában véve a társadalmi problémáktól való elfordulás nem egy szándékos gesztus következménye. Persze önmagában kérdéses, hogy „a” pszichológiát (vagy bármely más diszciplínát) tekinthetünk-e szándékok hordozójának. Mindenesetre a források arra utalnak, hogy a kortárs szakemberek habitusa, értékvilága (még) hordozta a társadalmi problémák iránti elköteleződést. A XX. század első évtizedeiben született, és a pszichológia újraintézményesülésének időszakában a „mester” szerepébe került generáció a harmincas években szocializálódott és 1945 után a nagy egyenlősítő projekt keretében lett hivatását intézményes keretek között gyakorló szakember. Ugyanakkor a szakma kollektív emlékezetében már a vizsgált időszakban – 1960-as évek – sincs jelen társadalmi egyenlőtlenségek iránti egykori érdeklődésre utaló reflexió. Továbbá azért is különös ez a fordulat, mert úgy tűnik, jelenleg a szakma emlékezete a „betiltás” évtizedéről egy olyasfajta képet őriz, miszerint az autonóm pszichológiát a sztálini időkben „gyarmatosította” a politika, majd az újraintézményesülés során lassan visszanyeri egykori autonómiáját. Ez az „autonómia” garantálja, hogy a pszichológia végre újra „önmaga” legyen: tiszta, ideológiáktól mentes, objektív tudományként működjön. Ebben az értelmezésben a politika egy tudománytól lényegileg független, külső tényező, a pszichológia és a politika (vagy a

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

pszichológia és saját társadalmi környezetének) találkozása kizárólag az objektív tudományosság kárára történhet. Végül pedig azért érdekes a pszichológia „társadalmiatlanítása”, mert úgy tűnik, részben ezzel is magyarázható, miért nincs jelenleg a magyar pszichológiának történeti emlékezete, (néhány részterület leíró jellegű feldolgozásától eltekintve) miért hiányoznak a magyarországi pszichológia történetére vonatkozó, pszichológusok által írt szakmunkák.

A jelenséget a fenti történet alapján több tényező magyarázza. Elsősorban – mint láthattuk – a pszichológia státuszát, alkalmazási köreit, a szakmai közösség szerveződését, de az egyes szakemberek értelmiségi szerepeit is alapvetően befolyásolja a politikai-társadalmi környezet, egészen konkrétan: adott szakpolitikai intézkedések. A pszichológia az individuum belső világának szaktudományaként eleve azoknak a társadalmi, hatalmi mechanizmusoknak köszönheti születését és egységes diskurzussá való integrálódását, amelyek az emberi viselkedést a megfigyelés, mérés, osztályozás, korrekció eszközeivel igazítják a termelés rendjéhez. A gyermeklélektan magyarországi sorsa csupán egy illusztráció e jelenségre (egyéb „illusztrációkat” lásd Kovai, 2015). Úgy tűnik azonban, hogy éppen ez a társadalomhoz kapcsolttság teszi lehetővé, sőt „szükségyszerűvé” (azaz bizonyos történeti előzmények következményévé), hogy a magyar pszichológusok „elfeledkezzenek” a társadalomról és egyúttal szakmájuk múltjáról is.

A magyarországi gyermeklélektan esetében a „felejtést” több tényező együttesen segítette. A vizsgált harminc év alatt a „létező szocializmus” legalább akkora pálforduláson ment keresztül, mint benne a gyermekpszichológia. A koalíciós időszak és a sztálini diktatúra programja egyaránt *osztálypolitika* volt. A szakpolitikai intézkedések az egyes területeken (gazdaságpolitika, szociálpolitika, oktatáspolitikai) célzottan a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére, illetve strukturális eredetük megszüntetésére irányultak (vö. Haney 2000). A külső és belső gazdasági-politikai kényszerek és lehetőségek között lavírozó kádári politika ezt az ambícióját feladja. A társadalmi egyenlőtlenségek kérdése a hatalom féltve őrzött kincse, azaz olyan ideológiai tabu, amire nem irányulhat tudományos vizsgálat és szakpolitikai beavatkozás sem. Ha „rugalmasabbak” a korabeli politikusok, talán „kiderült” volna, hogy nincs is akkora egyenlőség a létező szocializmusban (ahogy ki is derült a betiltott szociológiai kutatásokból), talán kénytelenek lettek volna a rossz emlékű sztálini megoldások helyett kitalálni valami mást, valamint lehetséges, hogy mindez a rendszer kedvezményezettjeinek privilégiumait nyirbálta volna meg az addig csak szimbólumokban uralkodó munkásosztály javára. A pszichológia ebből az erőtérből nyeri aktuális funkcióját. Így lesz a közoktatás és pedagógia progresszív szaktudománya, káros burzsoá áltudomány, majd lassan „politikamentes”, a közéleti kompetenciáiban szintén erősen korlátozott lakosság pszichológiaként megfogalmazott individuális igényeit szolgáló és formáló, korszerű, Nyugatról importált technika.

A „szocialista felvilágosodás” azaz a társadalomformálás programjával fellépő, újraintézményesülő fejlődés-lélektan bizonyos értelemben telibe találta az 1956-os forradalom megtorlása. A pszichológia kommunista pápájának, Mérei Ferencnek a bebörtönzése önmagában tabusította az egykori ONI kutatásaira való hivatkozást. A balatonfüredi pedagóguskonferencia (és ezen keresztül a pszichológia közoktatásbeli szerepének) utólagos szakmai értékelésében a korabeli pedagógus kutatók igyekeznek

Az Imagó Egyesület online folyóirata

Imagó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

elhatárolni magukat és tudományukat az „októberi sajnálatos eseményektől”, azaz Méreitől, a Petőfi-kör vitáitól, és a kompromittáltaként vélt, amúgy is gyanús pszichológiától (még mindig *pedológiai*ként emlegetve – lásd Ágoston 1958 és a *Pedagógiai Szemle* 1958-as évfolyamán végighúzó vitát Füred értékeléséről). A pszichológia 1960-tól induló „második” újraintézményesítési hullámában egyúttal a legitim tudományos diskurzus szabályait is lefektetik, leginkább a szakma fő orgánumainak a *Pszichológiai Szemle* és az 1958-tól megjelenő *Pszichológiai Tanulmányok* könyvsorozat hasábjain. Ezek az orgánumok az SZKP XX. kongresszusának szellemében üdvözlik a politikai hibák – így a pszichológia felszámolásának orvoslását, azonban a börtönben ülő Mérei és korábbi kutatásai törlődnek a korabeli diskurzusból, neve nem szerepel az említett kiadványokban (szabadulása után „természetesen” újra a diskurzus része lesz, de egészen más kutatási területtel). Mérei nevével jelzett diszkurzív csomag részeként az ONI, a „pedológia” és a társadalmi egyenlőtlenségek pszichológiai kutatásai is az „októberi sajnálatos eseményekkel” együtt gyors „feledésbe” merülnek. Ebben a kontextusban korántsem meglepő, hogy a jelentős részben Mérei egykori munkatársai részvételével intézményesülő gyermekpszichológia a pedagógiától és a közoktatástól teljes mértékben független intézményrendszerben gondolkodik.

A közpolitikai szerepétől megfosztott, második nyilvánosságokban intézményesülő tudományos-pszichoterápiás mező meghatározó jellemzője lesz a formális intézmények, intézményesített viszonyok és az informális, személyes kapcsolatok állandó egymásba játsása, összemosódása. Ez a korabeli pszichológia közegeit, mint láttuk, a gyermekpszichológiát is, sajátos morális minőséggel ruházza fel. A pszichológusok „hagyományos” értelmiségi küldetéstudata a hatvanas években a tiltottnak érzékelt mainstream nyugati pszichoterápiás diskurzus helyi adaptációjával fonódik össze. A „politikai ideológiától mentes” szakmaiság ethosza egyrészt a politikai ellenzékiesség aurájával színeződik át, másrészt a „politikamentesség” egyúttal az imaginárius Nyugat képzeletéhez kapcsolódik („fejlett”, „professzionális”, „valódi” stb.). A kortárs nyugati pszichoterápiás diskurzus a kortárs nyugati jóléti államok termékeként a pszichológiai entitásként kezelt egyént „függetleníti” saját társadalmi környezetétől. Így tölti be sajátos társadalmi funkcióját az „önmegvalósító” szubjektumok létrehozásában (részletesen lásd: Rose, 1990, 1996).

Minden feltétel adott volt tehát, hogy a (gyermek)pszichológia a hatvanas évek elején „megfeledkezzen” néhány évvel korábbi „önmagáról”, egyúttal azokról a tényezőkről is, amelyek szolgálatában állt: a gyerekek fejlődés-lélektana és osztályhelyzete közötti kapcsolatokról és saját társadalmi kontextusáról. Úgy tűnik, a feltételek azóta még inkább adóttak – elég, ha csak az oktatási rendszer kontraszelektációs mechanizmusait elősegítő közpolitikai döntésekre gondolunk. A pszichológia az utóbbi évtizedekben Magyarországon is a közoktatásban alkalmazott szakértelem legfontosabb bázisává lett. A gyerekek iskolai problémái elsősorban képesség-, teljesítmény-, vagy viselkedészavarként, azaz pszichológiai problémaként fogalmazódnak meg és akként is kezelendők. Ebben a diskurzusban a gyerek (és szülei) társadalmi helyzete, az iskola és az iskolai tudás társadalmi beágyazottsága nem értelmezhető, ahogyan az sem, hogy ezek a tényezők hogyan kapcsolódhatnak a gyerekek iskolai teljesítményéhez, vagy maga az iskola miféle szerepet tölt be a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésében vagy erősítésében. A pszichológiai szakértelem a társadalmat individuumok halmazának látja, az iskola világát kizárólag individuális, az egyén személyiségéhez, fejlődéséhez, teljesítményéhez kapcsolódó jelenségként képes – a szó mindkét

értelmében – kezelni.

Mint láttuk, a jelenség nem magyarázható a pszichológia „eredendő individualizmusával”. A pszichológia ugyanis az, amivé társadalmi környezete és a pszichológusok maguk teszik.

Irodalom

Ágoston György (1958): Küzdjük le az ellenséges, revizionista nézeteket!. *Pedagógiai Szemle*, 1958/1. sz. 5–15.

Ágoston György (szerk.) (1966): *A Langevin–Wallon tervezet*. Ford., bevezető és jegyzetek: Ágoston György. Budapest: Tankönyvkiadó.

Ankét ... (1967): Ankét a hátrányos helyzetben lévő tanulókról. *Pedagógiai Szemle*, 1967/5. sz. 385–427.

Ball, Stephen J. (1981): *Beachside Comprehensive. A Case-Study of Secondary Schooling*, Cambridge: Univ. Press

Baranyai Erzsébet et al (1947): *Tanítás és értelmi fejlődés*, Budapest: VKM.

Barra György (1947): Nagy László és Ranschburg Pál nyomában. A gyermeklélektan vidéki úttörői. In: Baranyai Erzsébet et al: *Tanítás és értelmi fejlődés*, Budapest: VKM, 158–170.

Binét Ágnes (1949): Az üvegházi nevelés világszemlélete. *Köznevelés*, 1949. február 15. 71–75.

Böröcz József (1990): A kádárizmustól a parlagi kapitalizmusig. A fejlett informalizmus építésének időszerű kérdései. *Mozgó Világ*, 16(8):61–66.

Cushman, Philip (1995): *Constructing the Self, Constructing America. A Cultural History of Psychotherapy*. Da Capo Press.

Éber Márk Áron (2012): *Megkülönböztetett különbségek. A „magyar társadalom” tagolódásának és tagolásának vizsgálatához*. PhD disszertáció, ELTE TáTK, Szociológia Doktori Iskola.

Faragó László (1950): A „koalíciós neveléstudomány” bukása. *Magyar Pedagógia*, 59(1):66–77.

Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Ferge Zsuzsa (1972): A társadalmi struktúra és az iskola közötti néhány összefüggés. *Szociológia*, 1972/1. sz. 10–36.

Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Fitzpatrick, Sheila (1979): *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934*. Cambridge University Press.

Foucault, Michel (1998): A „kormányozhatóság”. Előadás a College de France-ban 1978. február 1. In: *Fantasztikus könyvtár*. Szerk. és ford.: Romhányi Török Gábor. Budapest: Pallas Stúdió, 106–123.

Foucault, Michel (1999): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz.

Foucault, Michel (2003): *Abnormal. Lectures at the College de France 1974–75*. ford. Burchell, Graham. London: Verso.

Foucault, Michel (2006): *A Psychiatric Power. Lectures at the College de France 1974–75*. ford. Burchell, Graham. London: Palgrave Macmillan.

Gaszó Ferenc (1971): Társadalmi mobilitás és az iskola. *Társadalmi Szemle*, 1971/5. sz. 67–78.

Gaszó Ferenc (1979): Egyenlőtlen esélyek és az iskola. *Valóság*, 22(9):1–11.

Gaszó Ferenc és Várhegyi György (1965): A művelődési egyenlőtlenségek és az iskolarendszer, *Valóság*, 8(12): 54–62.

Golnhof Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949*. Pécs: Iskolakultúra

Gyáni Gábor (1998): A reguláló gondoskodás. In: Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László (szerk.): „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok”. *Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum, 11–28.

Hacking, Ian (1995): *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press.

Hacking, Ian (1999): Madness: Biological or Constructed. In: *The Social Construction of What*. Harvard Univ. Press, 100–125.

Haney, Lynne (2000): Global discourses of need: Mythologizing and pathologizing welfare in Hungary. In: Michael Burawoy et al (ed.): *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. University of California Press, 48–73.

Haney, Lynne (2002): *Inventing the Needy. Gender and Politics of Welfare in Hungary*, University of California Press.

Havas Gábor (1973): A munkásgyerek, munkásszülő és az iskola. *Szociológia*, 1973/4. sz. 519–540.

Hegedűs B. András és Rainer M. János (szerk.) (1989): *A Petőfi-kör vitái VI. Pedagógusvita*. Budapest: Múzsák – 1956-os Intézet.

Horányi Györgyné (1997): György Júlia és a Faludi, az alakuló nevelési tanácsadó hálózat szakmai bázisa. In: uő (szerk.): *György Júlia emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, 15–16.

Horányi Györgyné (szerk.) (1997): *György Júlia emlékkönyv*, Budapest: Fővárosi Pedagógiai

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata
Imágó online.
Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet.

Huszár Tibor (1998): *A politikai gépezet működése 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye (esettanulmány)*, Budapest: Corvina.

Joravsky, David (1989): *Russian Psychology: a Critical History*. Oxford: Blackwell.

Knausz Imre (2006): A magyar „pedológia” pere 1948–1950. In: Borgos Anna, Erős Ferenc, Litván György (szerk.): *Mérei élet-mű*, Budapest: Új Mandátum, 161–181.

Kovai Melinda (2015): *Lélektan és politika. Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. (megjelenés alatt) Budapest: L'Harmattan.

Krausz Tamás (2003): A „sztálini szocializmus”. In: *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 266–291.

Lechner Károly (1919): Az elmefogyatékosok szerepe a társadalomban. *Természettudományi Közlöny*, LI. kötet, 725–730.; 773–786.

Litván György (1999): Mérei és a „Krampusz”. Esettanulmány, *Beszélő*, 4(2):60–70.

Lukács Péter (1991): *Színvonal és szelekció*. Budapest: Educatio.

Mérei Ferenc (1949a): Pszichologizmus a nevelésben. *Fórum*, 4(2):209–216.

Mérei Ferenc (1949b): A kétféle műveltség. *Embernevelés*, 5(1):25–30.

Mérei Ferenc (1949c): *Utópia és valóság a magyar nevelésben*. Budapest: Szikra.

Mérei Ferenc (1949d): Nacionalizmus és kozmopolitizmus az iskolában. *Embernevelés*, 5(7–8):294–296.

Mérei Ferenc (1949e): A burzsoá objektivizmus a gyermeklélektanban. *Magyar Pedagógia* 58(6): 68–78.

Mérei Ferenc (1967/1989): Nagy László élete és munkássága. In: *Freud fényében és árnyékában*. Budapest: Interart, 119–169.

Mérei Ferenc (1971): Henri Wallon élete, munkássága, pszichológiája. In: *Henri Wallon: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 13–56.

Mérei Ferenc (1972): Szilágyi János interjúja Mérei Ferencsel. Magyar Rádió 1972. In: Borgos Anna, Erős Ferenc, Litván György (szerk.): *Mérei élet-mű*, Budapest: Új Mandátum, 2006, 279–293.

Miller, Peter és Rose, Nicolas (1988): The Tavistock Programme: the government of subjectivity and social life. *Sociology*, 22(2):171–192.

Miller, Peter és Rose, Nicolas (2008): On therapeutic authority: psychoanalytical expertise under advanced liberalism. In: *Governing the Present*. Cambridge: Polity Press, 142–173.

- Neményi Mária (1978). Beszélgetés Molnár Imrével. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(1):83–91.
- Nemes Livia (1997): Visszaemlékezés a „Faludi”-ra. In: Horányi Györgyné (szerk.): *György Júlia emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, 21–22.
- Nemes Livia (2003): Interjú Nemes Líviával (2003. március). Készítette: Lévai Júlia. 1956-os Intézet: OHA 768.
- Neumann Eszter (2011): Az állam kiszorítása az iskolából. *AnBlok*, 5. sz. 26–31.
- Nyíró Gyula (1939): Szociális elmehygiene. *Népegészségügy*, 20(3): 163–179.
- Oláh Gusztáv (1923): *Védekezés az elmebetegség ellen*, Budapest, 1923 (Különlenyomat a *Népegészségügy* 1922. 11. számából).
- ONI (1949): *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága 1936. július 4-én kelt határozata a pedológiai eltévelyedésekről. (Különlenyomat az Országos Neveléstudományi Intézet Értesítőjének 1. számából)*, Budapest: ONI.
- Pálóczy Horváth György (1948): Freud, avagy egy illúzió eredete. *Fórum*, 3(3):25–39; 3(4):106–125.
- Pataki Ferenc (1968): Nevelésügyünk és a szociológia. *Társadalmi Szemle*, 23(11):72–82.
- Phillips, Robert és Furlong, John (szerk.) (2002): *Education, Reform and the State. Twenty-Five Years of Politics, Policy and Practice*, London: Routledge
- Pléh Csaba (1979): A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében (1958–75), In: *MTA II. oszt. Közleményei*. 28. évf. 1–3. szám, 209–231. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pukánszky Béla és Németh András (1996): *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Rose, Nikolas (1990): *Governing the Soul. The shaping of the private self*. Routledge.
- Rose, Nikolas (1996a): Psychiatry as a political science: advanced liberalism and the administration of risk. *History of Human Sciences*. 9(2):1–23.
- Rose, Nikolas (1996b): *Inventing Ourselves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge: University Press.
- Sáska Géza (2008): Alkalmazott lélektan és reformpedagógia 1945 után, 2. rész. *Beszélő*, 13(2):28–38.
- Schnell János (1968): *A Fővárosi Gyermekideggondozó Hálózat kialakulása, tudományos és történelmi előzménye*. Budapest: Központi Gyermekideggondozó Intézet.
- Szabolcs Éva (2006): „Pedagógiánk... valóban népünk nevelőihez fog szólni” – Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia. *Educatio*, 15(3):609–622.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online:

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

Szabolcsi Miklós (1949): Az új nevelés kérdései. Faragó László és Kiss Árpád könyve, *Köznevelés*, 1949. június 1. 309–310.

Szakács Katalin (2008): 40 éves a nevelési tanácsadó. *Budapesti Nevelő*, 44(4):85–95.

Sziklai Imre (1950): Az új nevelés kérdései. *Magyar Pedagógia*, 59(1):77–87.

Szmirnov, Alekszej Alexejevics (1960): A pszichológia feladatai az SZKP XXI. kongresszusa határozatai tükrében. *Magyar Pszichológia Szemle*, 17(2):129–151.

Szondi Lipót (1939): Beszámoló a M. Kir. Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumának 1938. évi munkásságáról. *Jövő Útjain*, 14(1–2):3–5.

Tariska István (1948a): A freudizmus mint az imperializmus házi pszichológiája. A harmadik londoni mental-higiénés kongresszus, *Fórum*, 3(10):799–805.

Tariska István (1948b): ...és ami a Freudi illúzióból következik, *Fórum*, 2(11):899–903.

Tariska István (1948c): Reakció az ősök várócsarnokában. Benedek István sorsanalitikus könyvéről, *Fórum*, 3(12):987–993.

Tariska István (1949): Pszichologizmus a nevelésben és ennek határai, *Fórum*, 4(4):328–329.

Tettamanti Béla (1949): A nevelés szocialista fogalma, *Köznevelés*, 1949. október 1. 533–534.

Vikár György (1997): György Júlia és a „Faludi”, In: Horányi Györgyné (szerk.): *György Júlia emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, 17–20.

van Zanten, Agnes (2005): Bourdieu as educational policy analyst and expert: a rich but ambiguous legacy. *Journal of Education Policy*, 20(6):671–686.

Zibolen Endre (1989): Mérei Ferenc a Balatonfüredi Pedagógus Konferencián, In: Bagdy Emőke, Forgács Péter, Pál Mária (szerk.): *Mérei Ferenc emlékkönyv*. Budapest: k.n., 85–88.

Jegyzetek

* A tanulmány az OTKA-K 109108 sz. pályázat támogatásával készült.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

[1] A gyermektanulmányozás komplex módon vizsgálta a gyerek anatómiai, élettani, pszichológiai, szociológiai sajátosságait és azokat a pedagógiai és pszichológiai körülményeket, amelyek az egészséges fejlődést segítik vagy gátolják. Az 1890-es években e tudásköröket az a feltételezés szervezi egybe, hogy létezik egy sajátos, gyermeki létforma, amely lényegileg különbözik a felnőttől, az új tudományt Oscar Chrisman amerikai pszichológus paidology-nak nevezi el, ennek fordítása a gyermektanulmány (Mérei 1967/1989) (majd az 1945 utáni ideológiai leszámolásokban pedológia). Módszereit az empirikus pszichológiától, pszichotechnikából veszi át: közvetlen megfigyeléssel, kérdőíves adatgyűjtéssel, különféle mérőműszeres vizsgálatokkal, teszt-módszerekkel (képesség- és teljesítményméréssel) gyűjtött adatokat rendszerezi és értelmezi.

[2] Itt érdemes megemlíteni két intézményt, amelyek az 1945 utáni fejleményekben kiemelten fontos szerepet játszottak. A Ranschburg Pál által alapított Gyógypedagógiai és Pszichológiai Magyar Királyi Laboratórium vezetője nyugdíjazásakor, 1927-ben kettévált. Egy része Gyermeklélektani Kutatóintézet néven működött tovább Schnell János vezetésével, a másik, a Magyar Királyi Állami Kórtani és Gyógytani Laboratórium Szondi Lipót irányításával. A két intézmény profilja különbözött. Schnell intézete a kutatómunka (képességvizsgáló módszerek, pályaalkalmassági tesztek kidolgozása) mellett elsősorban gyermek-pszichoterápiával, pályaválasztási- és nevelési tanácsadással foglalkozott. Szondi laboratóriuma elsősorban kutatóintézetként működött: intellektuális teljesítménybeli és érzékelési képességek károsodásának eredetét és formáit vizsgálták értelmi fogyatékosok és javítóintézeti, árvaházi gyerekek körében.

[3] Egy példa a sok közül: A Szondi Lipót által vezetett Magyar Királyi Állami Kórtani és Gyógytani Laboratóriumban a korabeli orvosi, pszichiátriai, biológiai, statisztikai szakértelem integrált alkalmazása és a kiterjedt adatgyűjtés arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen öröklésbiológiai folyamatok állnak a devianciák hátterében. A több éves, nagy szakértői és módszertani apparátussal folytatott munka végső célja egy a fogyatékos gyerekek adatait a hatóságok számára nyilván tartó családrejzter összeállítása volt. Ez a rejzter, Szondi szavaival, tartalmazza „hazánk mindazon családjainak biológiai és karakterológiai családfáit, melyek halmozottan adtak eddig fogyatékos, bűnöző és neurotikus egyéneket. A kataszter feladatai közül kiemelem: 1. azt, hogy módot ad a fogyatékosok, fiatalkori bűnözések és neurózisok öröklődési menetének exakt megállapítására; 2. lehetővé teszi annak a kérdésnek az elfogulatlan vizsgálatát, hogy mi a szerepe egyrészt az öröklött, másrészt a környezeti ártalmaknak és élményeknek a fogyatékosok, a bűnözés és a neurózisok kórtanában, 3. ha egyszer kötelező lesz a házasság előtti orvosi vizsgálat, úgy ez a kataszter a hatósági közegeknek „egészségügyi priuszok” beszerzése céljából rendelkezésre fog állni.” (Szondi 1939: 3).

[4] Mérei Ferencet idézve: „Szóval én úgy éreztem, hogy én egyike vagyok annak a rendkívül kevés forradalmi lelkületű embernek, aki gyerekekkel és pedagógiával foglalkozik. Én erre erősen készültem. Én tudtam azt, hogy fog jönni egy pillanat, amikor valahogy meg lehet változtatni az iskolarendszert. Nem tudtam még, hogy milyen egy iskolarendszer. Soha életemben a közéletben nem vettem részt tulajdonképpen. Csak mozgalomban, ahol öt embert láttam, tíz embert láttam, húsz embert láttam, olvastam. De az, hogy mi az, hogy egy minisztérium, vagy mi az, hogy egy nagy apparátus, amely az emberiség vagy legalábbis egy ország ügyét intézi, erről sejtelmem sem volt. Hát akkor, amikor én készültem erre és biztos voltam benne, hogy ez így be fog következni, akkor volt egy naivság bennem, rendkívül naivság. Túlbecsültem magamat, túlbecsültem a társaimat, de azt hiszem, ez a naivság ez az

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:

SD

egész 1945–49-ig terjedő időszakot jellemzi.”(Szilágyi János interjúja Mérei Ferencsel: Mérei 1972/2006: 282).

[5] Mérei Ferencet idézve: „Én amikor ezt a pedológiát úztem, abban a hitben mentem erre a vonalra, hogy tudtam, a Szovjetunióban ez az irányzat. Képzelve el azt, hogy valaki, akihez tulajdonképpen kevés irodalom jut el, az azt hiszi, hogy a Szovjetunió képzőművészetében Chagall az irány. Nem téved, mert az 1921-ben volt. Most én egy olyan irányzatot ismertem, ami 1934-ig volt. És azt hittem, hogy most is ez van. Teljes lelkesedéssel csináltam. Nem tudom, mi történik akkor, ha tudom, hogy a Szovjetunióban nem ez van. Nem tudom. Máig sem tudom eldönteni.” (Szilágyi János interjúja Mérei Ferencsel: Mérei 1972/2006: 284)

[6] Az 1945 áprilisában létrehozott Országos Köznevelési Tanács elnöke Szent-Györgyi Albert, ügyvezető elnöke Sík Sándor, ügyvezető igazgatója Kiss Árpád volt. Tekintélyes tudósok, művészek, és különböző pártok képviselői alkották az elnökséget, például Baranyai Lipót, Bay Zoltán, Ferenczy Béni, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, Kéthly Anna, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Szabó Piroska, Veres Péter. A 117 tagú tanácsadó testület széles körű szakembergárdára támaszkodva komoly szakértői munkát végzett: 1947 közepéig 400 szakértőt kapcsoltak be az általános iskola és a nevelőképzés reformjával kapcsolatos munkálatokba, 252 tantestületi reformjavaslatot tanulmányoztak, húsz ország nevelésügyének helyzetét elemezték, Nevelők könyvtára címmel ismeretterjesztő, tudománynpszerűsítő könyvsorozatot indítottak. (Golnhofer 2004: 35–36)

[7] Litván György kutatásai (Litván 1999) szerint Mérei 1949 óta folyamatosan állambiztonsági megfigyelés alatt állt, így 56-os tevékenységéről, nézeteiről is részletes információkkal rendelkezett a hatóság. A korabeli jelentések ismeretében valóban nem a forradalom alatti tevékenysége volt letartóztatásának alapja, 1958 tavaszáig nem is terveztek ellene komolyabb szankciókat (i.m.). A Méreivel történtek nem egyedi példái az állambiztonság korabeli működésének.

[8] A sztálini időszak hivatalos, a marxi teóriát vulgárisan értelmező társadalomképe szerint a szocialista társadalmak két osztályból, az ipari munkásságból és a termelőszövetkezeti parasztságból, valamint egy rétegből, az értelmiségből állnak. A „két osztály egy réteg” elmélet szerint tehát a termelőeszközök feletti rendelkezés alapján a szocializmusban is vannak osztályok (a munkásság és a parasztság), azonban viszonyuk „baráti” és nem antagonisztikus. A klasszifikáció alapján folytatott empirikus kutatásokban a szocialista nagyvállalatok, állami gazdaságok, illetve az állami és pártbürokrácia különböző szintjein dolgozó vezetők és tisztviselők is bekerültek a két osztály vagy az egy réteg valamelyikébe. Nem meglepő, hogy a vizsgálatok szerint a magyar társadalom nagymértékben egyenlő volt, e három kategória között ugyanis valóban csökkentek a jövedelmi különbségek. Az 1963-ban újjáinduló szociológia első törekvése ennek a társadalomképnek empirikus vizsgálatokon alapuló megkérdőjelezése volt (részletesen: Éber 2012).

[9] Hegedűs András (1922–1999) szociológus, politikus. 1955 áprilisától 1956. október 24-ig a Minisztertanács elnöke, ő írta alá antedatálva a szovjet hadsereg behívását kérő levelet. 1958-ban politikai pálforduláson ment keresztül, a pártállami bürokrácián alapuló létező szocializmus radikális kritikusa lett, és ennek jegyében – a visszaemlékezések szerint – gyakorlatilag az ő érdeme volt a magyarországi szociológiai kutatások újrarendezése. 1961–1963-ig a KSH igazgatóhelyettese, majd 1963 és 1968 között az MTA általa alapított Szociológiai Kutatócsoportjának vezetője és az intézeti kutatásoknak is publicitást biztosító Valóság című folyóirat főszerkesztője. 1968 augusztusában a Szociológiai Kutatócsoport pártalapszervezetének vezetőjeként a Központi Bizottsághoz írt levélben tiltakozott a

csehszlovákiai bevonulás ellen. Ennek folyamányaképpen elmozdítják a Kutatócsoport vezetői posztjáról, a pártértelmiség nagy része ellene fordult, tudományos szerepe marginalizálódott. 1973-ban néhány más marxista társadalomkutatóval együtt az MSZMP KB „néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről” hozott határozata alapján kizárják a pártból. 1975-ben nyugdíjba vonult (részletesen: Éber 2012: 60–65).

[10] Wallon munkássága Mérei Ferencen keresztül nagy hatást gyakorolt a háború utáni magyarországi pszichológiára. A hatvanas években a francia kommunista oktatási reformtervezet szélesebb szakmai körben is ismert volt, 1966-ban magyar fordításban is megjelenik (A Langevin–Wallon tervezet lásd Ágoston [szerk.] 1966).

[11] Ilyen műhelyként működött a József Attila Kórház pszichoterápiás részlege Szinetár Ernő védnöksége alatt (informális szakmai körökben „Szinetárium” néven); P. Liebermann Lucy pszichoanalitikus nevelési tanácsadója az I. Számú Gyermekklinikán (Gegesi Kiss Pál védnökségével); Levendel László és pszichológusokból álló műhelye a budakeszi tudószanatóriumban; a Lipótmező pszichológiai laboratóriuma Mérei Ferenc vezetésével, Kun Miklós lipótmezei osztálya stb..

[12] Az akadémiai pszichológia esetében a „potentát” Gegesi Kiss Pál gyermekgyógyász, akadémikus, az I. Számú Gyermekklinika igazgatója (a sztálinizmus évei alatt játszott politikai szerepéről lásd Huszár 1998). A klinikai pszichológia „potentátjai” Kun Miklós és Szinetár Ernő voltak. Kun Miklós pszichiáter, a Lipótmező osztályvezető főorvosa, igazgatóhelyettese (a sztálinizmus éveit megelőzően egészségügyi szakpolitikus) Aczél György gyermekkori terapeutája, majd egész életében atyai jóbarátja. Szinetár Ernő stekeliánus pszichoanalitikus, pszichiáter a József Attila Kórház (később Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központ) igazgatója, a Rákosi-korszakban az ÁVH orvos-tanácsadója volt, majd számos befolyásos politikus tanácsadója és pszichológusa.

[13] Gyermekorvosként és pszichiáterként a Tanácsköztársaság óta a mentálhigiénés mozgalom meghatározó figurája, a zsidótörvények bevezetését követően az Izraelita Patronázs Egyesület gyermekotthonait és pszichoterápiás intézményeit koordinálta, ezek az intézmények akkor szinte az egyetlen lehetőséget biztosították a zsidó származású pszichológusoknak a munkavállalásra. A felszabadulás után újra kibontakozó elme-egészségügyi mozgalom egyik vezetője, ebben a minőségében két „disszociális és ideges gyermekek számára” létesített gyermekotthon igazgatója volt. A tiltás évtizede alatt egy szakorvosi rendelőintézet felnőtt neurológiai osztályán dolgozott orvosként. Az ötvenes évek végétől a Gyermekvédelmi Tanács munkatársaként a felszámolt gyermekotthonokat szerette volna újraindítani. 1961-ben gyermekvédelmi és mentálhigiénés tevékenységéért Kossuth-díjban részesül – a gesztus egyúttal e területek növekvő legitimációjára is utalt.

[14] A „Faludi” egyik munkatársát, Nemes Livia pszichoanalitikust idézve: „Tehát nem olyan gyerekek kerültek oda, akiket odaküldtek, mondjuk a nevelési tanácsadóba odaküldték a gyereket a pedagógusok, vagy akik mondjuk csináltak valami rémséget, és ezért bekerültek az intézetbe. A Faludi utcai rendelőbe olyanok jöttek, akik segítséget kértek, mert úgy érezték – főként a szülők, hogy a gyerek problémáihoz nekik segítségre van szükségük. Amit persze ajánlottak nekik a nevelési tanácsadóban is, mert itt nagyobb vagy jobb szakemberek dolgoztak, és a gyerekeknek szüksége van arra, hogy gyerekerápiába járjon. Vagy mert már egy kicsit a szülő is ismerte, ő még emlékezett arra, hogy ez valami olyasmi, ami neki szükséges. Úgyhogy azt lehet mondani, hogy tulajdonképpen egy értelmiségi réteg volt az, amely a problémát felismerte.” (Interjú Nemes Líviával, 2003: 73–74).

[15] Nemes Livia emlékeit idézve: „És tíz évvel később mesélte nekem a Vikár Gyurka, hogy

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület online folyóirata

Imágó online.

Kiadás dátuma: 2015. 10. 02.

www.imagoegyesulet.hu

szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

ex libris:
SD

egyszer, egy évvel azután, hogy én odakerültem, és elkezdtem ott működni, és csináltam ilyen „titkos” pszichoanalitikus szemináriumokat, ami azt jelentette, hogy maga az anyag nem volt titkos, csak azt titkoltuk, hogy ez pszichoanalitikus, tehát akkor a György Júlia kérdezte Vikártól, „Mondja Gyuri, nem lesz ebből baj?”. De Vikár megnyugtatta, és nem is volt baj.” (Nemes 2003: 70).

[16] Vikár György emlékeit idézve: „Megtisztelő feladat volt ez mindannyiunknak, akik 1968 végén és 1969-ben összegyűltünk ama Faludi utca 5-ös számú ház földszintjén. Az a munka várt ránk, hogy több évtizedes szünet után intézményes keretben élesszünk újjá egy terápiás irányzatot – melynek szükségességéről nem csak a gyerekek, hanem a magyar egészségügyi kultúra érdekében is meg voltunk győződve.” (Vikár 1997: 20).